

Klenner Zoltán

**A magyar kisebbség
a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban**

**Hungarian Minority in the Kingdom of the Serbs,
Croats and Slovenes**

One of the richest part of agricultural lands of historic Hungary was annexed to the new South Slav state (the would-be Yugoslavia) created with the Treaty of Trianon. Hungarians, who remained in their native land were not granted the minority rights specified in the peace treaty. What is more, the land reform, the settlement policy, the tax system, and the cultural and school regulations were all curbing the rights of non-Slav state-forming minorities – of Hungarians for example.

Történeti előzmények

A trianoni béke következtében a történelmi Magyarország területének (Horvátországgal együtt 325 000 km²) kb. 6,5%-a, 21 000 km² vált az 1918. december 1-jén kikiáltott új délszláv államalakulat, a Szerb–Horvát–Szlovén (SHS) Királyság részévé. Az új államnak ezek az északi területei korábban a Magyar Királyság részét alkották. Az oszmán-török által történt elfoglalásukig ez volt az ország egyik legfejlettebb, túlnyomórészt magyar ajkú területe. A török előnyomulás következményeként a XV. századtól kezdve megjelentek a délszlávok (nagyreszt szerbek) is, akik 1525 után török, majd 1690¹ után császári kiváltságokkal felruházva (mint határőrök a Bécsből irányított Határőrvidéken) egyre nagyobb számban telepedtek meg az elnéptelenedett tájon. A magyarok egy ideig egyáltalán nem, illetve később is csak külön engedéllyel telepedhettek le ezen a területen. A XVIII–XIX. századi szervezett telepítéssel és belső vándorlással elsősorban németek érkeztek, de jöttek a történelmi Magyarország és a Flandriáig terjedő Habsburg Birodalom minden részéből. Szlovákok, románok, ruszinok és még számtalan más nemzetiségű mellett a XIX. században már főként magyarok: kunsági, viharsarki, székely stb. földnélküliek. A kiváló természeti adottságoknak és nagyarányú beruházásoknak köszönhetően a Bácska és a Bánát (az SHS Királysághoz csatolt terület kb. 90%-a) vált a XX. század elejére az Osztrák–Magyar Monarchia éléskamrájává.

Jugoszlávia megalakulásakor – Szlovéniával és a Zágráb környéki horvát területekkel együtt – a Vajdaság² volt az új állam legfejlettebb, leggazdagabb országrésze. Itt volt a legmagasabb a városlakók aránya, a legsűrűbb a vasúthálózat. A hagyományosan többnyelvű és -kultúrájú Vajdaságban (Vojvodina), ahol kb. 1/3–1/3 arányban éltek magya-

¹ A bevándorlás legnagyobb hulláma is ekkor történt, amikor is a nisi csata (1689. szeptember 24.) után visszavonuló Badeni Lajos csapatai mögött III. Arsenije Csernojevics ipeki (Peć, Pejë, ma Nyugat-Koszovó) pátriárka vezetésével mintegy 40 ezer szerb család (kb. 200 ezer fő) menekült a magyar Délvidékre. Helyüket jórészt albánok foglalták el, akik már ekkor, 300 évvel ezelőtt (relatív) többségbe kerültek a szerbekkel szemben Koszovó területén.

² A Bánság nyugati része, Baranya, Bácska. Közigazgatási határait többször módosították.

rok, németek és délszlávok, a fő veszélyt a magyarokban látták, és gazdasági, kulturális, társadalmi erejük megtörésére törekedtek. A nagyszerb ügyet szolgálta a földreform és az iskolák államosítása is, ami világháborút lezáró békék kisebbségvédelmi rendelkezéseinek semmibe vételét jelentette.

Az SHS Királysághoz került területek

Muravidék

A Szlovéniához került terület Vas és Zala megyék déli–délnyugati vidékeit jelenti. A Mura folyó és a trianoni magyar határ között 1920-ban közel 20 ezer magyar lakott. Többségük Alsólendva környékén, az ún. Hetés-vidéken, kisebb részük Muraszombat közelében, a Déli-Őrségben. A trianoni békeszerződés idején 25 itteni falu magyar többségű. Területe 940 km², 1918–1919-ben a délszlávok bevonulásakor itt volt egyedül szervezett ellenállás.³

Dél-Baranya (Drávaszög, Drávaköz, Baranyai-háromszög). A történeti Baranya vármegye elcsatolt részét jelenti. Baranya Jugoszláviához csatolása nemcsak politikai okok miatt történt, a döntésnek fontos földrajzi szempontjai is voltak, főként Eszék városát illetően, hiszen a terület elcsatolt harmada mind területileg, mind gazdaságilag hozzá kötődik. Az elcsatolt területrészen 1921-ben 16 638 magyar élt a 49 452 lelkes összlakosságból. Kelet-Horvátországban további 55 206, Nyugat-Horvátországban 2683, Dalmáciában mindössze 70 magyar élt.⁴

Bácska

A délvidéki magyarság zöme itt élt (1910-ben 373 ezer, 1921-ben 271 ezer magyar). A jugoszláv állam területén itt él a magyarság egyedül tömbben (a terület északi részén és a Tisza mentén Óbecséig). Itt található Európa egyik legjobb termőterülete, kedvező éghajlati adottságú régiójaként főként gabonatermelésben kiemelkedő. Ennek köszönhetően ma is meghatározó szerepet játszik az ország élelmiszerellátásában. Az itt élő magyarok létszáma az 1880-as népszámlálás idején már meghaladta a 300 ezret, a századfordulón pedig a magas természeti szaporulatnak, az állami telepítésnek és főleg a spontán betelepülésnek köszönhetően rendkívül megnőtt. Különösen nagy volt a növekedés a városokban.⁵ Az 1920-as években ezen okok miatt a szerb betelepítések fő célpontja. Az 1980-as évek elejéig különböző ütemben kb. félmillió délszláv költözött be, minek következtében a vidék és főleg a városok arculata teljesen megváltozott.

Bánát (Bánság)

Általában a Romániához került keleti részt Bánságnak, a Jugoszláviához került Bánátnak hívják. Sorsa a Bácskáéhoz hasonló, a múlt század végén etnikailag Európa egyik legvegyesebb összetételű területe (1921-ben az 561 ezer lakosa közül 240 ezer délszláv, 98 ezer magyar, 126 ezer német, 17 ezer szlovák).⁶ A magyarok száma a századfordulón itt növekszik a legerőteljesebben, főleg a németek asszimilációja miatt. 1883-ban pl. Bu-

³ 1918. december 27-étől néhány napos fegyveres ellenállás bontakozik ki Muraszombaton és környékén, amiben kb. 40 ember veszti életét. Domonkos, 11. p.

⁴ Sebők, 138. p.

⁵ Kocsis: *Magyarok a határainkon túl*, 65. p.

⁶ Domonkos, 24. p.

kovinából egyetlen alkalom során 1060 család költözött Dél-Magyarország legrégebbi részére a Duna mentére (Székelykeve, Hertelendifalva, Sándoregyháza). A dél-bánati székelyek a teljesen idegen nyelvű környezetben is megőrizték magyarságtudatukat. A bánati magyarság szigetszerű településeken él, főleg a Tisza mellett (Törökkanizsa, Törökbecse, Kikinda).

Szerémség

A középkori Magyarország legértékesebb mezőgazdasági területe a Dráva és a Száva folyók között terül el. Az SHS Királyság megalakulása előtt Horvátországhoz tartozott, később Szerbiához csatolják. A délszlávok a XVI. század elején telepedtek meg a Fruska-Gora (Köleshegy) lankáin. Lakossága az 1920-as években kb. 250 ezer fő, amelyből kb. 10 ezer volt magyar (mai arány kb. 330 ezer – 4 ezer), nagyobb magyarlakta települései: Maradék, Erdővég, Nyékinca fálvak.

A Délvidék helyzete elcsatolása előtt

Az 1918 előtti magyar politika a Délvidéket – a lakosság hihetetlen keveredése ellenére – nem tekintette igazán nemzetiségi vidéknek. A nemzetiségi választókerületek a dualizmus korában megbízhatóan kormánypártiaknak, a kiegyezéses politika támogatóinak bizonyultak. Az 1848-as eseményekből nem sok tanulságot vont le a magyar vezető réteg,⁷ és meglehetősen elhomályosodott a nemzetiségi probléma (főleg azokhoz a területekhez képest tűnt kevésbé kritikusnak itt a helyzet, mint ahol a magyarság többmillió kompakt népcsoportok között élt). A magyar országgyűlés által alkotott 1868-as nemzetiségi törvény elutasította a nem magyarok politikai nemzetként – azaz egyenrangú partnerként – való elismerését. A nemzetiségeket csak az alsó- és középfokú közigazgatásra is kiterjedő nyelvi-kulturális jogokkal ruházta föl.⁸ A magyarországi szerbség erőteljesebb szervezkedésére – az anyaország kormányzata és a görögkeleti egyház hathatós támogatásával a századfordulón került sor. Szerbiában az 1903-as dinasztiaaváltástól egyre intenzívebben készültek a nagyszerb eszme alapján szerbnek mondott területek megszerzésére.⁹

A Vajdaság problémái főként gazdasági eredetűek voltak. A földbirtokeloszlás – még a korabeli magyar viszonyokhoz képest is – rendkívül egyenlőtlen volt. A kevés számú nagybirtok többnyire magyar (általában elmagyarosodott nemzetiségi) kezében volt. Ilyen volt a futaki Chotek-uradalom, a báró Vojnitsok birtokai, a Dundjerskiek, Fernbachok, Leibachok és Baranyában a Frigyes főhercegi ág két nagy uradalma. A kö-

⁷ Az 1848-as autonóm Vajdaság követelése miatt magyar–szerb háborús konfliktussá fajultak az események. A „csak” nyelvi-kulturális jogokat biztosító 1868-as nemzetiségi törvény a szerbeket sem elégítette ki. Juhász, 12. p.

⁸ A magyar politika itt egyetlen kivételt ismert el, a horvátokat, akik nem csak nyelvi-kulturális jogokat, hanem széles körű területi és politikai autonómiát is kaptak. Ennek keretében saját országgyűléssel és a kormányzati feladatokat ellátó báni kormánnyal is rendelkeztek. Ez azonban a horvátokat nem elégítette ki, teljesen önálló államot, illetve legalább a Monarchia föderatív átszervezését szerették volna elérni. Romsics, 130. p.

⁹ 1903. június 11-én éjszaka tisztí összeesküvők egy csoportja meggyilkolta az osztrák orientációjú, abszolutisztikus uralkodási módszerei és zavaros magánélete miatt igen népszerűtlen Obrenović Sándort, és helyette Karadordević Pétert választották meg királynak. Ez a dinasztiaaváltás sorsdöntőnek bizonyult Szerbia életében.

zépirtokok jó része szerbek, bunyevácok és németek kezén volt. A magyarság nagy része törpebirtokos vagy föld nélküli cseléd (ipari vagy földműves), a Tisza mentén kisbérű, esetleg a városokban, nagyobb falvakban iparos, alkalmazott. Látható tehát, hogy a magyar nemzetiségűek kis része az igen gazdag, döntő többsége a nagyon szegények sorából kerül ki. A '20-as évek elején az előbbieket elmenekülésével/elűzésével és az utóbbiak földosztásból való kizárásával egy olyan *csonka társadalom* marad itt, ami létszámához képest is rendkívül kiszolgáltatottá teszi őket az uralkodó nemzetekkel szemben. Ez a momentum alapvetően megkülönbözteti ezt az idegen országban rekedt nemzet-részt a más utódállamokhoz kerültektől. Emiatt és még számos más ok miatt is mostanra – sajnálatos módon, de nagy valószínűséggel – állíthatjuk, hogy déli szomszédunknál (szomszédainknál) maradt honfitársaink a magyarság szempontjából elveszetteknek tekinthetők.

Jugoszlávia (SHS Királyság) megalakulása, a nemzetiségek helyzete

A világháború eredményeként lehetségessé vált az, amiről a jugoszláv (= délszláv, 'jug' - dél) eszme hívei évtizedeken át álmodoztak: egy közös délszláv állam megalakítása. Bár ebbe az irányba hatottak a századelő horvátországi és szerbiai eseményei is, ennek gyakorlati megvalósulása csak akkor vált bizonyossá, miután az antanthatalmak megnyerték a háborút. Horvátországban 1905-ben jött létre a horvát–szerb pártkoalíció, amellyel hosszú konfliktusos korszak zárult le (persze csak időlegesen) a szerb–horvát kapcsolatok terén. Ezután alapvetően az együttműködés került középpontba. A koalíció (a szélsőségesen szerbellenes Tiszta Jogpárt mellett, ami a közben szétszakadt Horvát Jogpárt utódja volt) a háború befejezéséig a horvátországi politikai szintén meghatározó szereplője volt. További rekrutációs bázisként szolgált a Jugoszláv Bizottság (JO), amely az Osztrák–Magyar Monarchiából 1914 után emigrált délszláv politikusokat tömörítette. A Jugoszláv Bizottság a háború kezdetétől egy, az összes délszlávot magában foglaló állam megalakításáért lobbizott az antanthatalmaknál. Ez részben az „eszme” romantikus megvalósítása iránti igényből fakadt, szlovén részről pedig döntően (az antant győzelmét prognosztizálva) az olasz expanziótól való (máig élő) félelemből. Az antant ugyanis az 1915. áprilisi londoni egyezményben délszláv területeket is ígért Rómának, amennyiben az antant oldalán belép a háborúba. A főként horvát politikusokat tömörítő Jugoszláv Bizottság csak 1917 nyarától, a korfui deklarációt követően tett szert igazi politikai jelentőségre. Az Osztrák–Magyar Monarchiában maradt délszláv politikusok átállása csak a világháború végén, a vereség hatására és a realizálásba vetett reményeik végleges kudarcba fulladása után történt meg.¹⁰

Szerbia – akinek a Monarchiával való konfliktusa a „szikrát” megadta a háború kirobbantásához – tudta, hogy mi a háború tétje: hatalmas szomszédja gyámsága/megszállása alá kerül, vagy a háború megnyerésével és a soknemzetiségű Monarchia felrobbantásával (elsődleges hadi célként délszláv területeinek megszerzésével) megvalósítja saját nemzeti programját. A szerb kormány már a háború kitörésekor úgy informálta szövetségeseit, hogy győzelem esetén „Szerbiából egy olyan erős délszláv államot akar létrehozni, amelynek lakossága magában foglalja az összes szerbet, horvátot és szlovént.”¹¹ A szerb kormány hadi céljait első alkalommal hivatalosan N. Pašić fejtette ki, egy az orosz

¹⁰ Juhász, 22. p.

¹¹ Banac, 116. p.

kormányhoz intézett táviratában 1914 szeptemberében.¹² Ha a szövetségesek az egyesülést mégsem tennék lehetővé, hanem ragaszkodnának egy önálló horvát állam létrehozásához, akkor a szerbek által is lakott Bánát és Bácska mellett Szerbiának meg kell kapnia Dalmáciát (Zadarig), Bosznia-Hercegovinát, Szlavóniát és a Szerémséget. A szerb politikusok részéről (ellentétben a horvátok jó részével) a jugoszlavizmus csak propagandisztikus jelszónak bizonyult. Szerbia politikájának valódi alapját a nagyszerb program képezte.

A háború megnyerésével megalakulhatott az új állam, amit az antant, különösen Franciaország támogatott. Támogatta továbbá – igaz, más-más okból Szerbia s a horvát frankista Jogpárt kivételével a Monarchia összes jelentős délszláv politikai tényezője. Tehát nem fogadhatjuk el azt a maig sokat hangoztatott leegyszerűsítő nézetet, amely szerint az ország egy tisztán mesterséges képződmény, a „népek börtöne” lett volna; létrehozását lényegében az ott élő domináns szláv népek képviselői akarták.

1918. december 1-jén Belgrádban ünnepélyesen kikiáltották az új államot, amelyet a nagyhatalmak viszonylag gyorsan el is ismertek. Az első nagykoalíciós alapon szerveződő kormány december 20-án alakult meg, a szerb radikális párti Protić vezetésével. A király 1919. januári rendeletével megszüntette a nemzeti kormányokat, egységes központi parlamentet hozott létre, és a királyságot tartományokra osztotta, ún.: Szerbiára, Montenegróra (Crna Gora), Vajdaságra, Macedóniára, Bosznia-Hercegovinára, Dalmáciára, Horvátországra, Szlovéniára. Az új állam egységes pénze gyanánt a szerb dinárt vezette be.¹³ Az 1920. november 28-án megtartott választásokon 16 párt kapott mandátumot. A választások eredményeként 1921. január 1-jén kezdte meg munkáját a radikálisok, a demokraták és az agrárpárt által támogatott Pašić kormánya. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés pedig 1921. június 28-án, Szent Vid napján fogadta el az új (‘vidovdani’) alkotmányt. A királyi Jugoszlávia ezt a korszakát (mely az 1918 és 1921 közötti provizórium időszak után következett) az alkotmány után vidovdani rendszernek nevezzük.¹⁴

Az egész évtizedben egyetlen skupština (parlament) sem töltötte ki a négyéves időszakot. Huszonnégy különböző kormány alakult, amelyek közül mindössze egyetlen bukott meg parlamenti szavazással. A hivatalokat, államigazgatást és a fegyveres erőket az ószerbiai szerbek uralták. Az állam nemcsak a fő foglalkoztatója volt a bérből és fizetésből élőknek, hanem a meggazdagodás legfontosabb és leggyorsabb forrása is. A hivatali rendszer ezért korrump volt, technikai színvonala pedig igen alacsony. Minőségét jelzi, hogy kizárólag nacionalista megfontolások alapján helyezték a tisztviselőket az ország egyik végéből a másikba.

Nemzetiségi szempontból azonban a leglényegesebb az, hogy a vidovdani rendszer unitarizmusa nem felelt meg az állam tényleges etnikai sokszínűségének. Az 1921-es első jugoszláv népszámlálás szerint az ország 11,98 millió lakosa közül 8,91 millió „szerb-horvát”, 1,02 millió szlovén, 2,05 millió (vagyis kb. 17%) nem délszláv ajkú volt. A magyarság lélekszáma 470 ezer főre rúgott, és a Vajdaság lakosságának 23%-át alkotta. Ez

¹² Az orosz külügyminiszterhez, Szazonovhoz írt levélben Pašić elnök először fejti ki részletesen országáa hadi céljait; idézi (többek között) Galántai József: *Az első világháború*. Budapest, 1980. 348. p.

¹³ Soksevits D.–Szilágyi I.–Szilágyi K., 227. p.

¹⁴ Van olyan szerző, amely ezt a korszakot további három részre osztja: 1921–1925 a szerbek és a horvátok polarizációjának időszaka, 1925–1927 a szerb pártok felbomlásának periódusa, 1927–1928 a horvátok és a prečani szerbek szembenállása a többiekkel. Rothschild, 46. p.

a népeesség tehát – minden retorika ellenére – túlságosan is tagolt volt egy központosított államhoz. Az itt lakó nemzetiségek tagjai pedig, az idő előrehaladtával egyre kevésbé érezték magukat egy homogenizálódó nemzeti közösség részének (a nem szlávok lényegében soha). Az pedig végképp elfogadhatatlan volt a többség számára, hogy minden fontosabb politikai és katonai posztot a régi szerbiai elit töltsön be. További felháborodásra adott okot (később még részletezendő) adó- és pénzreform is, amellyel óriási tökélet szivattyúztak át a szerb országrész számára.

A meg nem kért kisebbségek számára a rendszer – különböző mértékben –, de az első pillanattól kezdve elfogadhatatlannak bizonyult. Az országban élő nem szláv kisebbségekhez való viszony különböző volt ugyan, a végső cél azonban mindvégig a beolvasztás/megsemmisítés volt. Helyzetüket az eltérő mértékű, de általános diszkrimináció jellemezte.

Rehák László szavaival élve elmondhatjuk tehát, hogy a királyi Jugoszlávia nem volt képes, és nem is volt szándékában, hogy szabályozza, és még kevésbé, hogy megoldja az országban élő kisebbségi kérdéseket. Annak ellenére volt ez így, hogy az SHS Királyság egyike volt azoknak az államoknak, amelyek a versailles-i rendszerrel kötelezettségeket vállaltak a kisebbségek jogi helyzetére tekintetében. Az SHS állam 1919. december 5-i nyilatkozatával csatlakozott a Saint Germain-i kisebbségi szerződéshez. Az 1920. május 10-i ideiglenes törvény a kisebbségi szerződést az osztrák békeszerződéssel együtt törvényerőre emelte.¹⁵ A jugoszláv fél a kisebbségvédelmi rendelkezéseket csak hosszas vita és rábeszélés után írta alá,¹⁶ akkor is csak attól való félelmében, hogy ha ezt nem teszi meg, annak egyéb (főleg területi) követeléseit látják a kárát.

Láttuk, a kisebbségek elnyomtatásának mértéke „veszélyességük” függvényében változott. A statisztikák szerint a lakosság három nagy csoportja nem volt „népi anyanyelvű”, az 505 790 (4,22%) főnyi német, a 467 658 (3,9%) lelkes magyar, a 439 657 (3,67%) albán (‘arnauta’) anyanyelvű közösség.¹⁷ A legrosszabb helyzetben az albánok voltak, akik Koszovó területén már akkor is kétharmados többséget alkottak. Az albánok, akikre a kisebbségvédelmi rendelkezés nem is vonatkozott (lévén 1913. január 1. előtt kerültek Szerbiához) nem is kívántak beilleszkedni az új államba. Azt a szerb nacionalizmus „megtetesülésének” tartották, ami megakadályozta az albán nemzeti egyesülést. Az új hatalom ellen fegyveres harc bontakozott ki a lakosság többségének támogatásával.¹⁸ A

¹⁵ Rehák, 105. p.

¹⁶ Ahogy Clemenceau írja Pašićnak 1919. november 12-én: „... (a szövetségeseeknek) egyetlen pillanatig sem az volt a szándékuk, hogy valamilyen különleges kiváltságokat adjanak a kisebbségeknek, hanem csak az, hogy megakadályozzák a fajok harcát, jogvédelmet adjanak a kisebbségeknek, és az összes jogaik biztosításával lehetővé tegyék számukra, hogy az állam hű polgáraivá váljanak. Semmiképpen nincs szó mentesítésükről kötelezettségeik teljesítése alól...” Idézi Rehák, 113. p.

¹⁷ Az 1921. évi első jugoszláv népszámlálás adatait közli (többek között): Rehák, 139. p., Juhász, 326. p. Az albánokra, törökökre és más muzulmánokra vonatkozó adatokat teljesen megbízhatatlannak tekinthetjük.

¹⁸ Az első nagy fegyveres harc a '20-as években a kacsakok (‘csempeszék’) vezetésével bontakozott ki, a második a II. világháború után, a harmadik nagyszabású gerillamozgalom pedig az 1990-es években az UCK vezetésével, amely végre győzelmet aratott, és – úgy tűnik – végleg kisöpörte a szerb hatalmat (és a valaha itt élt szerb lakosság minden nyomát) Koszovóból. Visszavonhatatlanul létrehozva ezzel Európa etnikailag egyik legtisztább térségét.

szerbek pedig csak a törökök utódait, történelmi földjeiket megszálló betolakodókat látták az albánokban, és a nemzetiségi „kérdést” katonai eszközökkel vélték megoldhatónak. Őket lényegében a kiirtás fenyegette. Az albánokéhoz hasonló volt a Caribrod és Bosiljgrad környékén a bolgár kisebbség helyzete, akikre a csendőrség és a katonaság szintén közvetlen pressziót gyakorolt.¹⁹

A Szávától északra a helyzet némileg konszolidáltabb volt, mint azokon a területeken, amelyeket a nagyszerb körök kizárólagos tulajdonuknak tekintettek, és a legdurvább elnyomással tartották fenn a hatalmat. Itt a német kisebbség helyzete volt a legelfogadhatóbb, amihez hozzájárult az is, hogy ők már nagy tapasztalattal rendelkeztek a kisebbségi sors elviselésében. Zömmel a Bánságban és a Bácska nyugati részeiben éltek jórészt a magyarokkal keveredve (és a megelőző évtizedekben erős magyar asszimilációs nyomásnak kitéve), továbbá nagyobb számban Szlovéniában. Belgrád politikája velük szemben bizonyult a leginkább toleránsnak, mivel szeparatizmusuktól nem kellett tartani. Viszonylag széles iskoláztatási, művelődési lehetőségeik voltak, politikai szervezetük, a Német Párt minden alkalommal bejutott a parlamentbe is.²⁰ Ez a siker részben a német nemzetiség viszonylag kisebb szociális differenciálódásának számlájára írható.

Magyarok a Vajdaságban a megszállástól a békeszerződésig A vasutassztrájk

Az előrenyomuló szerb és francia katonaság 1918 őszén megszállta Dél-Magyarországot, amit a helyi lakosság döntő többsége ideiglenesnek tekintett. Csak lassan kezdett meggyökeresedni az a gondolat, hogy ez a terület (ha talán csak átmenetileg is), de a délszláv államhoz fog tartozni, így a magyarságnak is idomulnia kell ehhez az új helyzethez. A Szent Gellért Társaság²¹ jelentésében így számol be a vajdasági helyzetről: „Eddigi jelentések szerint a lakosság hangulata még mindig bizakodó, bár ezek a jelentések a békeszerződést megelőző időkből keltek, nem tudni, hogy a szerződés aláírása milyen hangulatot fog kiváltani az ottani lakosság körében. A szerbek tömegesen telepítenek oroszokat a megszállott területre, akik állítólag a bolsevizmus elől menekültek Oroszországból. Sok ezek között az arisztokrata, orvos stb. Az embereknek négy kategóriája van a megszállott területen:

¹⁹ A helyzet ilyen alakulásában Bulgária is hibás volt, mivel közvetlen fegyveres segítséget nyújtott a lázadóknak. „... a határ menti övezetben az élet normalizálása állandóan bilaterális megbeszéléseknek, egyezményeknek, de kölcsönös vádaskodásoknak is tárgya volt.” Rehák, 172. p.

²⁰ Először az 1923. évi választásokon vett részt, és a Vajdaságban leadott összes szavazat 16,6%-ának megszerzésével a harmadik helyen végzett, az 1925-ös választásokon szintén a harmadik, míg 1927-ben a kapott szavazatokat tekintve – a demokratákat is megelőzve, a radikálisok mögött – a második párt volt a Vajdaságban, hat mandátummal. Rehák, 150. p.

²¹ A Szent Gellért Társaságot (továbbiakban SzGT) a magyar kormányzat alapította 1920-ban azzal a céllal, hogy délvidéki magyarság helyzetéről (és a jugoszláv belpolitikáról) információkat adjon, illetve hogy a magyar kisebbséget segítse, elnöke az akkor ünnepelt író Herczeg Ferenc volt. A társaság a Társadalmi Egyesületek Szövetségén belül működött. Az erdélyi magyarok ügye a Népies Irodalmi Társasághoz tartozott, míg a csehszlovákiai magyarok anyaországi támogatását a kormány a Rákóczi Szövetségen keresztül intézte.

1. Akik, a szerb uralommal meg vannak elégedve, ezek száma napról napra fogy, ma már csak olyanok, akik a szerb uralomból közvetlen hasznot húznak. A magyar, német, tót és bunyevác lakosság – főleg a tehetősebb réteg vagy sohasem volt híve a rendszernek, vagy régen kiábrándult abból. Általános volt a zúgolódás a pénz lebélyezése miatt.²²
2. Akik egyik irányban sem exponálják magukat, hanem úsznak az áradattal, az esküt letették, nem ellenszegülnek a szerbek intézkedéseinek. Túlnyomóan megbízható elemei voltak a magyar államnak is, de meg akarják óvni családjukat.
3. Azok, akikről köztudomású, hogy magyar érzelműek, de nem köztisztviselők, hogy őket az eskü megtagadása miatt kiutasítással lehetett volna sújtani, és más okot sem szolgáltatnak a szerbeknek arra, hogy őket ártalmatlanná tegyék. Ennek ellenére állandó kellemetlenségnek vannak kitéve, figyelik őket, a legkisebb gyanú esetén házkutatást tartanak náluk.
4. A legszerencsétlenebb áldozatai a megszállásnak a köztisztviselők, akik hűek maradtak magyarságukhoz, és megtagadták az eskü letételét, amivel állásukról is lemondtak. A szerbek a kiutasításokat a legnagyobb brutalitással foganasították. Hetenként átlagosan két vonat érkezik.”²³

A szerbek viszont a kezdetektől úgy rendezkedtek be mint a hatalom végleges birtokosai, nyitott kérdésnek egyedül a terület északi határát tekintették. A ma is Jugoszláviához tartozó területen kívül mindenképpen meg akarták szerezni Pécsét (és az egész Baranyai-medencét) és Baját a híddal együtt. Ennek szellemében 1918 végén megkezdték a végleges berendezkedést és az önkormányzati adminisztráció leváltását. Leggyorsabban a falusi jegyzőket távolították el (a '20-as évek közepére mindössze 6 magyar jegyző maradt hivatalában). A hiányzó munkaerőt általában képesítés nélküli, de megbízhatónak ítélt szerb nemzetiségűekkel pótolták. A trianoni békeszerződést megelőzően végrehajtották a megyei közigazgatás szerbesítését. Még Dr. Sabojević Dusán Bács-Bodrog megyei alispán (aki a szerb megszállás előtt is a vármegye tisztviselője volt) is úgy látta: a közigazgatás teljesen csődöt fog mondani. „A felsőbb hatóságok nem ismervén az eddigi érvényben volt jogrendszert, a viszonyokat és az embereket, olyan rendeleteket adnak ki, amelyek a fennálló törvényekkel és rendeletekkel anélkül, hogy ezeket hatályon kívül helyeznék, homlokegyenest ellenkeznek.”²⁴ A magyar földbirtokosok helyzete kezdettől

²² A korona dinárra való átváltásáról van szó, amikor is első lépésben a régi bankjegyeket lebélyezték. A beváltásnál sok visszaélés történt (illetéktelen levonások stb.).

²³ MOL K26 ME 1240. cs. XLI. tétel, 1920. év 994 - 4813. sz. SzGT jelentés a miniszterelnöki hivatalnak.

²⁴ MOL K26 ME 1240. cs. XLI. tétel, 1920. év, Dr. Sabojević Dusán jelentése a törvényhatósági bizottsághoz. Jelentésében a nehézségek nyolc fő okát sorolja fel: 1. Személyváltozások. A régi közigazgatási tisztviselők nem beszélik a szerb nyelvet, akik beszélik, azok nem rendelkeznek kellő kvalifikációval. 2. Az általános anyagihiány is nagyban nehezíti a közigazgatás rendes menetét. Fűtőanyag egyáltalán nem szerezhető be. A még beszerezhető anyagok terén pedig hihetetlen áremelkedés van. Az állam nem akarja elismerni a magyar hadikölcsönök érvényét. 3. Kenyérszükségletek megoldatlansága, amelynek pedig pontos és biztos kielégítése a belső rendre a legnagyobb befolyással van. 4. Az élelmiszer és ellátás tekintetében általában minden téren nagy nehézségek mutatkoznak. 5. Mezőgazdasági munkások érdekében kiadott rendeletek nagy bajoknak voltak okozói. 6. Közbiztonság. E tekintetben a viszonyok az utóbbi időben rosszabbodtak. Az

fogva kilátástalan volt, így aki tehetett – főleg ha a meg nem szállt országrészben is voltak birtokai – elmenekült. A dobrovoljacok²⁵ (önkéntesek) betelepítése a „felszabadult” földekre már 1919-ben, a végleges határok kijelölése előtt megkezdődött. Az új államba való betagozódás lehetőségét először Pleszković Lukács volt magyar főispán hangoztatta nyilvánosan. Az új hatalom első két éve alatt a délvidéki magyarság teljesen szervezetlen, a jegyzői önkénnyel szemben tehetetlen. Egyedül a katolikus papság próbált szembeszállni a közigazgatás új uraival. Hatékony egyházi védelemre viszont nem számíthatnak, mert az amúgy is hátrányos helyzetű katolikus egyház, amelyhez a magyarok többsége is tartozott, elsősorban a horvát és a szlovén kérdésre koncentrált. A csonka társadalomból adódó szervezetlenség és a politikai tradíciók hiánya igen élesen akadályozta az ütöképes fellépést. Gond volt továbbá, hogy Budapesttel csaknem minden érintkezés megszakadt (kivéve néhány meglehetősen „szűk keresztmetszetű” titkos csatornát), és egyetlen olyan ember sem maradt itt, akinek valamilyen tekintélye, súlya lett volna.

Egyetlen nagyobb tiltakozás volt a szerbek által megszállt országrészben a trianoni béke aláírásáig, ez pedig a Szabadkáról kiinduló vasutasstrájk volt. De ez sem valamilyen „össz nemzeti” érdekből robbant ki, hanem mert a vasutasok – mint köztisztviselők – az elbocsátottak legnagyobb, legegységesebb részét alkották. A strájkban részt vett csaknem az egész személyzet, és három napon keresztül sikerült is megbénítani a Délvidék vasúti forgalmát. A strájkot a megszálló hatóságok kemény eszközökkel törték le, több száz dolgozót letartóztattak, sokakat kiutasítottak (vagyis áttették őket a demarkációs vonal másik oldalára), vagy Dél-Szerbiába helyezték át. A szerb sajtó kommunista lázadás-ként számolt be az esetről. A strájkban résztvevőket két hónapi katonai szolgálatra hívták be, mire Szabadkán utcai harcok kezdődtek.²⁶ Megkezdődött továbbá az utcanevek szerbre változtatása, címerek, műalkotások és minden olyan tárgy eltávolítása, amely az

óbecsei járásban rövid idő alatt 7 gyilkosság történt, a zentaiban 3. Ez a közmorál teljes felfordulásával magyarázható. 7. Az agrárreform megvalósítása érdekében eddig hozott rendelkezések és foganatosított intézkedések nem eléggé világosak, és nincsenek kellőképpen előkészítve. ... úgy néz ki, hogy a bérbe adott földek nagy része parlagon fog maradni. 8. A tisztviselői kar, amelyre a terhek és kötelességek óriási terhe nehezedik, nyomorog.

A közigazgatás, miként már több ízben ismertettem, a lehető legkorruptabb, vesztegetés nélkül semmit, vesztegetéssel viszont mindent el lehet érni. Tisztviselőik minden kvalifikáció nélküli emberek, volt írnokok, mesterlegények, kereskedőlegények soraiból rekrutálódtak. Akiknek érdemük a hivatalra annyi, hogy a magyar uralom alatt szerbségüknek mártírjai voltak. Ezek aztán rendszerint rovott múltú egyének; pl. a jelenlegi nagybecskereki polgármesternek négy elemije van, helyettesét négyévi fegyház képesítette az állásra. Staić rendőrfőkapitány négy elemivel és háromszor rá bizonyított sikasszálással érdemelte ki, hogy az élet és vagyonbiztonság őre legyen.

²⁵ Olyan önkéntesek, akik a katonai szolgálatot nem a szerb hadseregben kezdték, hanem a háború alatt álltak át, szöktek át. Főképp az orosz hadifogolytáborokban toborozták őket.

²⁶ A Nemzetiségi Kisebbségi Minisztérium a miniszterelnöknek küldött jelentésében így számolt be az esetről: „Zombor és Szabadka körül körülbelül 5000 főnyi katonaság lett sürgősen kirendelve, mely formálisan összeütközött a tömeggel. A katonaság csak nehezen tudta a tömeget szétverni, az áldozatok száma körülbelül 10 halott és vagy negyven sebesült volt.” In: *Magyarok kisebbségben és szórványban*, 421. p.

elmult magyar hatalmat jelképezte. Egy szerencsétlenül végződő egyéni akcióról is tudunk, amelyet Varga György szabadkai ügyvéd kezdeményezett.²⁷ Dr. Varga abból indult ki, hogy a későbbiekben megkötendő békeszerződéssel a Délvidék visszakerül Magyarországhoz, azért kapcsolatot létesített magyarországi kormányzati szervekkel, felajánlva nekik szolgálatait. A szervezésbe néhány helybéli postást és vasutast is sikerült bevonnia, de némileg ködös elgondolásából végül semmi sem lett. Vargát és társait 1920 végén (tehát a békeszerződés aláírása után) letartóztatták, majd hosszú vizsgálati fogság után halálra ítélték, és kivégezték. Több embert hosszú fegyházbüntetéssel sújtottak. A békekötés, 1920. június 4-e után (amely – többek között – Magyarország végleges határait is megállapította) hirtelen szertefoszlottak a remények, és a teljes kilátástalanság lett úrrá, ami a következő 1-2 évben mindenféle politikai cselekvést meggátolt.

A földreform és a betelepítések

Az 1920-as évek elején két jelentős társadalmi reformot hajtottak végre Jugoszláviában: a választójog kiterjesztését és a földreformot. A földreformmal a volt Habsburg területeken is felszámolták a nagybirtokrendszert, ami az ószerbiai területeken már korábban lezajlott. A reform kb. 2,5 millió hektár földet érintett (a megművelt terület egynegyedét), ami által a birtokstruktúra teljesen megváltozott. A földet 650 ezer parasztcsalád között osztották ki. A földreform, csakúgy mint Romániában vagy Csehszlovákiában, régen várt és igencsak szükséges folyamat volt. Az új hatalom azonban szinte kizárólag nacionalizálásra, a Vajdaságban az összefüggő magyar területek feltörésére használta fel.²⁸ A kb. fele arányban magyar birtokosoktól elvett földeket²⁹ vajdasági és főleg Szerbiából jött délszlávok között osztották szét, gondosan ügyelve arra, hogy a 20 ezer délről betelepített dobrovoljac család zöme az északi határvidéken kapjon földet. Sőt, a Magyarországgal határos 50 km-es sávban hadügyminiszteri engedélyhez kötötték a földek adásvételét, hogy így számolják fel az ottani magyar birtokokat.³⁰ Az agrárreform kidolgozása (és kisebb részben végrehajtása is) már a békeszerződés megkötése előtt megkezdődött.³¹ A

²⁷ Csuka, 41. p.

²⁸ „Legerősebb fegyverük és leghatásosabb eszközük a telepítés, ennek kétirányú keresztlüvelével. A Bácskát és Bánátot szerbekkel, boszniaiakkal telepítik be. A sváb kereskedőket és parasztagdákat pedig délre telepítik. Az összeírást úgy végezték, hogy akinek a neve cs-re vagy ty-re végződött, a szerb ajkúakhoz írták, akkor is, ha az érintett tiltakozott ez ellen.” MOL K26 ME 1240. cs. XLI. tétel, 1920. év 994 - 5479. sz. jelentés.

Az SzGT egy másik jelentésében így számol be ugyanerről: „A 100 holdon felüli birtokokat elvették, de csak a magyaroktól. Szerbek kezén még 500 holdas birtokok is vannak. Zombor város földjeit és az alapítványi földeket is felosztották a dobrovoljacok között. Mutatóba kapott földet néhány bunyevác is, magyar azonban egy sem. ... a bankokat nacionalizálták ... a hatóságok előtt a magyar nyelv egyáltalán nem használható. MOL K28 ME 78. cs. 159. tétel, 1923. év, a társaság szegedi megbízottjának jelentése a zombori helyzetről.

²⁹ A kisajátított földek 49%-a magyar, 22%-a német birtokosoké volt. Domonkos, 52. p.

³⁰ Arday, 266. p.

³¹ 1919. február 27-én született az első rendelkezés a földreform végrehajtásáról; 1919. július 21-én a nagybirtok tartományonkénti nagyságának megállapításáról és a nagybirtok elidegenítésének és megterhelésének tilalmáról; 1920. augusztus 27-én pedig a dobrovoljacok letelepítéséről. Rehák, 153. p.

szerb polgári pártok álláspontja az agrárreform végrehajtásáról némileg különbözött ugyan, de szükségességéről nem volt vita. A leghatározottabban reformpárti a Demokrata Párt volt. Szerintük Szerbiának többek között azért sincs oka az új tartományokban támogatni a nagybirtokokat, mert a nagybirtokosok nem hívek Szerbiához és az új állameszméhez. Boszniában más a vallásuk, Horvátországban más a kultúrájuk és a vallásuk, Vajdaságban pedig más a vallásuk, más a kultúrájuk, és más a nyelvük is. Vagyis Szerbiának érdeke, hogy megsemmisítse ezt a társadalmi réteget, és ezzel megnyerje a paraszttömeget, továbbá gazdasági tekintetben is megvesse egy homogén állam alapját.

A Vajdaságban tehát az agrárreform igen hatékony eszköznek bizonyult a nagyszerb pártok kezében. Az agrárreformot a nemzeti kisebbségek ellen irányuló vállalkozásként gondolták el, és következetesen így is hajtották végre. A németeket és magyarokat az Obznana³² kihirdetése előtt sem vették fel a földosztásban érdekeltek listájára, úgyhogy az agrárreform keretében nem is kaptak földbérletet, ami az első lépés volt az agrárreform végrehajtásában. Az Obznana legalizálta azoknak a földnélküli jogosultaknak a kirekesztését, akik nem voltak a nagyszerb igényeknek megfelelőek. Egyértelműnek véve azt, hogy a kommunistának vélt agrárérdekeltek a szerb nép ellenségei.

Mint láttuk, a Vajdaságban elsősorban a magyar kisebbséget sújtották az agrárreform nacionalizáló céljai, mert lélekszámuk 44%-át földnélküliek vagy olyanok alkották, akik birtokukból megélni nem tudtak.³³ A Vajdaságban a földnélküliek között a magyarok voltak a legszamosabb nemzetiség.³⁴ Az agrárreform végrehajtásával (ami egy sok éven át húzódozó folyamat volt) főként a magyar nemzetiségű agrárproletárok helyzete rosszabbodott. A földbérlet lehetősége nagymértékben csökkent, így megfosztották őket attól a lehetőségtől is, hogy a mezőgazdaságban munkát találjanak (a kisebbségi falusi szegénység csak kivételes esetben bérelhetett átlagos feltételekkel közösségi földet). Sok visszaélés is történt, s ez újabb gazdasági alapot nyújtott a nemzetiségi ellentétek további szításához.

A szerbek térhódítása az iparban és a kereskedelemben is hasonló módon zajlott le. Megszálláskor első teendőjük volt az ipartestületek feloszlatása, illetve elszerbesítése. Az elnököket és alelnököket rendeleti úton elmozdították, és tisztújításokat rendeltek el. A tisztújításokon a választás csak formailag történt meg, mert a hatóságok név szerint előírták, hogy kik legyenek a jegyzők, elnökök, alelnökök és más előljárók. A rendelkezések ellen az iparosok hiába tiltakoztak. Magát az iparúzést is igyekeztek szerbek kezébe adni az iparendélyek felülvizsgálatával és a szelektív adóztatással. A szerbek térfoglalása a kereskedelemben még nagyobb arányokat öltött (ebben valóban nagy hagyományaik voltak). Szerbiából tömegesen telepítettek át új kereskedőket, és azoknak mindenféle kedvezményeket nyújtottak. A nem szerb kereskedelmi vállalkozásokba pedig kénytelenek voltak szerbeket is bevonni. A részvénytársaságok addig nem indulhattak el, amíg a hatóságok által név szerint megjelölt szerbeknek részvényt nem juttattak, és az ugyancsak ha-

³² Az ún. obznana-rendelettel ('obznaniti' – kihirdet, közhírré tesz) a kormány célja a kommunista szervezetek betiltása, illetve sajtójuk elhallgattatása volt. A rendeletet 1921 decemberében hirdették ki. Az 1921. augusztusi államvédelmi törvénnyel a JKP-t véglegesen illegálisba kényszerítették, megválasztott képviselőit pedig megfosztották mandátumuktól.

³³ Ez a szakirodalomban gyakran használt kitétel a 0–5 hektár közötti törpe- és kisbirtokosokat jelenti.

³⁴ Az összes földnélküliek 41,4%-a, a németek a földnélküliek felét (az összes földnélküli 18,2%-át) tették ki. Rehák, 158. p.

tóságok által megjelöltek az igazgatóságba és a választmányba be nem vették. Italmérsi engedélyt szintén csak szerbek kaphattak. A bankok elszerbesítése a kereskedelmi társaságokéhoz hasonlóan ment végbe. Eleinte minden bankba ellenőröket neveztek ki, akiknek munkaköre nem volt szabályozva. Ez az intézmény később megszűnt, és a vezetőséget utasították arra, hogy az igazgatóságot hány (név szerint megjelölt) szerbbel egészítse ki. Az utolsó magyar pénztintézet 1922 januárjában került szerb kézre.

Az önkéntesek nagyarányú betelepítése kizárólag politikai célzatú döntés volt, ami a gazdasági racionalitásnak inkább ellene hatott. A telepítés, amely formailag a '20-as évek után sem fejeződött be,³⁵ szembenálláshoz (és gyakran nyílt ellenségeskedéshez) vezetett a nemzetiségek között. Ennek oka részben a telepítés méretei voltak, már az első években kb. 20 ezer új család³⁶ (100 ezer fő) költözött a Szávától és a Dunától északra eső területre. Ennek eredményeképpen Bácsopolya, Szabadka, Magyarakanizsa, Magyarcsernye környékén szerb telepesfalvak egész sora jött létre (Kisbosznia, Kisbelgrád, Karagyorgyevó, Velebit, Dušanovo, Velike Livade, Vojvoda Stepa stb.)³⁷ Ahogy S. Marković visszaemlékezéseiben leírja „...északi határunk nemzeti elemmel való övezése (ha leplezetten is) indokolt visszatetszést keltett a vajdasági népi kisebbségek soraiban. Uralkodó körünk ezzel nyíltan kimutatták bizalmatlanságukat a népi kisebbségekkel szemben, és mindjárt állami életünk kezdetén, súlyosan megsértették őket.”³⁸ A betelepítés motivációi hasonlóak, de a „kivitelezés” még leplezetlenebb, még erőszakosabb formát öltött Koszovó-Metohija területén. Így itt az 1930-as évek elejére sikerült egyötödörös szűk egyharmadra feltornáznia a szerbek arányát úgy, hogy az állam itt nem is tudott olyan kedvező feltételeket biztosítani, mint északon (az albánok azonban képesek voltak arra, amire más nem délszláv kisebbség nem: „túlszaporodtak” a szerbeket).

Ez a kilátástalan helyzet egy, már a dualizmus korabeli Magyarországon is jól ismert folyamathoz vezetett: a nincstelen tömegek *kivándorlásához* az „ígéret földjére”. A '20-as évek elejének egyesült államokbeli gazdasági konjunktúrája megélenkítette a munkaerőpiacot, de különösen Dél-Amerikában volt szükség a munkáskezetre. Jelentkezőkben pedig nem volt hiány. Különösen a kilátástalan helyzetű kelet-európai államokból, elsősorban Romániából és Jugoszláviából mentek ki sokan.³⁹ A kisebbségek kivándorlását igyekeztek megkönnyíteni. A hajózási társaságok Újvidéken ügynökségeket létesítettek, amelyek az egész délvidéki területen toborzó munkát folytattak, káprázatos ígéretekkel té-

³⁵ A második világháború után, majd – minden korábbi felülmúló mértékben – az 1990-es években is folytatódott. A Vajdaság 2,2 milliós lakosságának kb. 65%-a volt szerb nemzetiségű 1996-ban. L. pl. Sasa Kicosev–Kocsis Károly: A menekültügy társadalmi-demográfiai aspektusai a Vajdaságban. *Regio* 1998/3.

³⁶ 14383 dobrovoljac család és 5300 más telepes család kapott földet 67884 helyi agrárérdekelte családdal szemben. Rehák, 159. p.

³⁷ Az SzGT szegedi megbízottjának jelentése: „A Topolya és Kossuthfalva között létesített telepen 300 ház épült a dobrovoljacoknak. Az új telepesek a földműveléshez nem értenek, de kedvük sincsen hozzá, s az annak előtte mintaszzerűen művelt földek most a legnagyobb mértékben elhanyagoltak és gazosak.”

MOL K28 ME 78. cs. 159. tétel, 42 HT 926. sz. jelentés.

³⁸ Idézi Rehák, 160. p.

³⁹ Statisztikai becslések szerint az 1930-as években az egy főre jutó nemzeti jövedelem mintegy 80 \$/fő/év-re becsülhető (a magyarországinak alig fele), vagyis Jugoszlávia a gazdasági színvonalát tekintve az európai országok között az alsó sávban helyezkedett el, kb. Görögországgal egy szinten. Beck Béla: *Jugoszlávia gazdasága*. Budapest, 1975. 19. p.

ve a szerencsétlen sorsú tömegeknek. „Sao Paolo neve olyan ismertté vált ezekben az időkben a délvidéki falukban, mintha Hódmezővásárhelyről vagy Szegedről lett volna szó. Egyes magyar újságokban oldalas hirdetések jelentek meg, és a falukban mindenütt felbukkantak a hajózási társaságok emberei, akik a kivándorlókat toborozták. A hatóságok egyszerre igen nagy megértést és előzékenységet tanúsítottak minden útlevélkérdésben, amely a kivándorlást lehetővé tette. Egy budapesti útra a legnagyobb nehézséggel lehetett csak útlevelet szerezni, ugyanakkor a dél-amerikai utazáshoz szükséges iratok beszerzését a jegyzők minden módon megkönnyítették”.⁴⁰ A kivándorlás Horvát–Szlavóniában öltötte a legtömegesebb mértéket, második helyen a Vajdaság állt. A Vajdaságban ez nemzetiség szerint leginkább a németeket, másodsorban a magyarokat érintette. Sok családnak még a hajójegy megváltására sem volt elég pénze, így a hajótársaság költségére utazott ki, hogy aztán valamilyen farmon hónapokig, sőt évekig ingyen robotolhasson. A koncentrált toborzási rohamoknak köszönhetően minden faluból átlagosan öt-tíz család kelt útra, akiknek a döntő többsége soha nem látta viszont szülőföldjét. A '20-as évek közepétől aztán a Magyar Párt szívós agitációs munkájának eredményeként, de elsősorban is a néhány hazatérő „világot látott” elrettentő példája láttán némileg alábbhagyott a kivándorlási láz.

A tömeges önkéntes és kényszerű kivándorlás miatt (továbbá a korábban a magyarokkal már „statisztikailag asszimilálódott” németeket és bunyevácokat a magyaroktól való név- és származáseméleti alapon történő különválasztása⁴¹ miatt is) a magyarok száma leginkább a szlavóniai szórványokban, Baranyában, a Muravidéken és elsősorban a bácskai városokban (főképp Szabadkán és Zomborban) csökkent erőteljesen.

Elbocsátások és nyugdíjazások

A tömeges elbocsátások és nyugdíjazások már az SHS Királysághoz való csatolás első évében megkezdődtek, és a későbbiekben – ahogy a közhivatal betöltésére megfelelő számú szerb jelentkező akadt – egyre növekvő ütemben folytatódtak. Bár meg kell jegyeznünk, ez részben érthető, hiszen korábban a közhivatalt viselők között a magyarok voltak felülreprezentálva. A délszlávokat legfeljebb az alacsonyabb hivatalokba engedték be, ha teljes lojalitást mutattak a Magyar Királyság iránt. A magyar hivatalnokréteg a délszláv nyelvet döntő többségben valóban nem beszélte. A megszállás őket érintette a leginkább hátrányosan, így a békeszerződés esetleges revízióját is ők várták a legjobban. A legtöbb elbocsátást 1923-ban regisztrálták. A fő szabály az volt, hogy a magyar hivatalnok addig maradhatott a helyén, amíg nem tudták valamilyen délszláv, lehetőleg ószerbiai szerbvel pótolni. Leggyakoribb formái ok: a köztisztviselő megtagadta a szolgálat elvégzését (pl. mondjuk, amikor azonnali hatállyal Macedóniába akarták áthelyezni). Másik favorizált forma: a magyar közalkalmazott nem tette le az esküt. A leggyakrabban azonban azt a kifogást használták, hogy „szolgálati érdekből” kellett elbocsátani az illetőt, mert nem tud-

⁴⁰ Csuka, 95. p.

⁴¹ Ezt „névelemzésnek” vagy „névvegyelemzésnek” nevezték, azaz a szlávok és németes nevétek nem minősülhettek magyarnak. Ezt a módszert a más országokhoz (Romániához, Csehszlovákiához) került területeken is alkalmazták.

⁴² „A belgrádi vasúti igazgatóság megvizsgálja, hogy a szabadkai vasúti igazgatóságnál minden vasutas tud-e megfelelően szerbül, melynek célja, hogy a magyar tisztségviselőket nyugdíjazassák, vagy kielégítés nélkül elbocsássák.” A SzGT jelentése. MOL K28 ME 78. cs. 159. tétel, 1926. év 69 – 926. sz. jelentés.

ta az államnyelvet, így tulajdonképpen fegyelmi vétséget követett el azzal, hogy a szolgálat ellátására alkalmatlannak bizonyult (ez leginkább a vasutasokat érintette).⁴² Az elbocsátás első hulláma azonban (természetesen) az erőszakszervezetek tagjait érintette, továbbá a községi jegyzőket (a jegyzőnek a jugoszláv közigazgatásban nagyon nagy hatalma volt/van). Az elbocsátottak gyakran nem kapták meg a nyugdíjukat sem. Így jártak azok az 1923-ban elbocsátott községi orvosok is, akik több évig nem kapták meg az őket megillető nyugdíjat. Három év után döntött úgy a bácskai törvényhatóság, hogy a munkaképtelen orvosoknak a nyugdíjat megelőlegezi.⁴³ A helyi igazgatásban természetesen nem csak a magyarok szerepét szűkítették erőteljesen, hanem a többi nemzeti kisebbséget is.

A Vajdaságban a községi önkormányzatot legalább egy demokratikusnak tűnő választással megpróbálták legitimálni (Koszovó-Metohijában vagy Macedóniában a látszattal sem törődtek), de pl. Martonos községben háromszor oszlatták fel a képviselőtestületet, amíg el nem érték a szerb többséget (amikor a falu lakóinak mindössze 21%-a volt szerb), vagy Zenta városában (28 ezer magyar, 4 ezer szerb lakos), ahol a községi képviselőtestületbe 76 községi tisztviselői helyre – a családok ellenére – 6 magyar nemzetiségűt is választottak, feloszlatták a képviselőtestületet.⁴⁴ Az újonnan megválasztott zombori kerület főispánja első intézkedéseként 11 magyar nemzetiségű községi jegyzőt mentett fel azzal az indoklással, hogy nem bírják kellő mértékben az államnyelvet. Az országban egyébként 1928 őszén tíz német és hat magyar nemzetiségű jegyző volt, az utolsó két magyart 1929 elején bocsátották el.

Adózás

A Vajdaság – mint az ország egyik leggazdagabb területe – Jugoszlávia egész fennállása alatt – ha különböző mértékben is – a redistribúció szenvedő alanya volt (leginkább a királyi érában, de a titói Jugoszlávia első két évtizedében, sőt 1988 után ismét). A szerb országrésze már az országalapítás után, az 1919. januári pénz- és adóreform révén óriási tőkét szivattyúztak át. A pénzrendszer egységesítése során az átváltáskor 4 koronáért 1 dinárt adtak, miközben a szabadpiaci árfolyam 3:1 körüli, a közvetlen adók kulcsait pedig a szerb országrészen egészen 1928-ig alacsonyabban határozták meg.⁴⁵ Nemcsak a közvetlen adók szintje volt sokkal magasabb a Vajdaságban, mint Szerbiában, hanem a közvetettek is, sőt a behajtás is sokkal keményebben történt. Azokon a területeken, ahol a kormányzat további megadóztatható vagyont remélt, a kivetett adó több mint száz százalékát behajtották, ahol viszont politikai támaszát kereste, csak a kivetett adó egy részét

„...szomorú tény miszerint április 1-ével mintegy 1500 vasutas családtól megvonják a nyugdíjat és a fizetést, mert nem tudták állampolgárságukat igazolni (annak idején közös optálási kérvényt kellett volna benyújtani a belügyminisztériumhoz, de a belügyminiszter ezt a kérvényt formai okokra hivatkozva elutasította), a Magyar Párt a szükséges lépéseket megteszi, s meg akarja szüntetni az ún. állampolgársági razzizát.”

MOL K28 ME 78. cs. 159. tétel, 1927. év 75 – 927. sz. jelentés.

⁴³ *Bácsmegyei Napló*, 1926. december 6.

⁴⁴ Rehák, 152. p.

⁴⁵ Juhász, 46. p., ugyanitt: A befizetett közvetlen adók 1919–1928 között V. Strugar adatai alapján Szlovéniában 1,527, horvát-szlavón-dalmát területeken 2,667, Bosznia-Hercegovinában 1,475, a Vajdaságban pedig 2,868 millió dinárt tettek ki (miközben az ország lakosságának alig kétharmadát adták). Ezzel szemben Szerbia a Crna-Gora-i macedón területekkel együtt is mindössze 2,715 millió dinárt fizetett.

szedték be. A Vajdaság fejlődését így „magasabb nemzeti érdekből” korlátozták, gazdasági erejét pedig adópolitikai eszközökkel törték le. Ennek eredményeképpen, pl. Szabadka (amely a századfordulón Magyarország harmadik legnagyobb- és leggazdagabb városa volt) és környéke 1914-től kezdődően visszamaradt a gazdasági fejlődésben, lakóinak száma ma is kb. annyi, mint a századfordulón volt. F. Filipović (nemzetiségére nézve horvát) 1928-ban ezt írja országa adópolitikájáról: „A nemzeti elnyomó politika az adópolitikában is megnyilvánul. Az elnyomott nemzetiségek sokkal nagyobb adókat fizetnek, mint a szerbiaiak.

A Szávától északra eső területek ilyen igazságtalan megadóztatása csakis az elnyomó politikával magyarázható, amelyet a szerb burzsoázia a többi nép ellen folytatott.”⁴⁶ A Bácsmezei Napló cikke szerint az „adómizériák” szinte megfojtják a lakosságot, és „a Vajdaság gazdasági katasztrófájának oka kétségtelenül az, hogy 28 féle adóval sújtották a föld népét. Az egész adózási rendszer zűrzavaros, abban az adóhivatalok tisztviselői nem ismerik ki magukat, mert a régi magyar tisztviselőket elbocsátották...”⁴⁷ Ugyanilyen jellemző volt az adók több évre való visszamenőleges beszedése is.⁴⁸ Ez a túlzott adóztatás jó néhány gazdasági társaság csődjéhez vezetett.⁴⁹ A közvetlen adók egyenlőtlen kivetésén és beszedésén kívül a közvetett adóztatás kategóriájába sorolhatjuk azt, hogy a Szávától északra fekvő területeken sok, elvileg az állam által fedezendő kiadást az önkormányzatokra hárítottak.

Nyelvhasználat, iskolaügy

A kisebbségi jogok közül a legfontosabb a szabad nyelvhasználat és az iskolaügy. Természetesen ez a két terület lett az (amelyet bár a békeszerződés részletesen szabályozott), az SHS Királyság leggyakrabban és leginkább megszegett. A nyelvhasználatot és az iskolaügyet teljes egészében politikai kérdésnek tekintették. Ha a korabeli helyi magyar sajtót nézzük, szintén azt látjuk, hogy a panaszok döntő többsége is ezekre a kérdésekre vonatkozik. Az uralkodó nemzet tagjai pedig bőven éltek azokkal a lehetőségekkel, amelyek a békeszerződés rendelkezéseit kijátszva, az államnak az anyanyelv nyilvános (sőt magán), főleg pedig az iskolai használatba való beavatkozása nyújtott. A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, egyesületek és gazdasági szervezetek kötelesek voltak minden nyilvántartásukat államnyelven vezetni. Az anyanyelv használatát az uralkodó körök, ha különböző mértékben is, de mindig korlátozták. Bár Pašić gyakran vetette a Vukčević vezette radikális-demokrata koalíció szemére, hogy pártérdekből feláldozza a nemzeti érdeket a Vajdaságban azért, hogy biztosítsa hatalmi pozícióit. Lehetővé teszi,

⁴⁶ Idézi Rehák, 174. p.

⁴⁷ *Bácsmezei Napló*, 1926. december 29.

⁴⁸ „A Vajdaságban egyre inkább panaszkodnak az elviselhetetlen adók miatt, most a kereseti adót vetik ki 1921-től visszamenőleg. Minden egyes tisztviselőre évente átlag 80 ezer dinár adó esik...”

A SzGT jelentése. MOL K28 ME 78. cs. 159. tétel, 1926. év 42 – 926. sz. jelentés.

⁴⁹ „A vajdasági kereskedelem az ottani lapok jelentése szerint nagy krízisben leledzik. A legrégebb és legszilidabb cégek az ottani lapok jelentése szerint egymás után fizetésképtelenné lesznek. Legutóbb Újvidéken több mint 30 cég bukott meg. Zomborban 11 cég csődöt kért, 15 cég pedig csődön kívüli kényszeregyezséget kénytelen kötni. A bukást a pénzhiány és a horribilis adók okozzák.”

A SzGT jelentése. MOL K28 ME 78. cs. 159. tétel, 1925. év 108 – 925. sz. jelentés.

hogy a magyarok üldözzék a szerbeket, és mindent megenged a kisebbségeknek. A jellemző álláspont az volt, hogy: „Az SHS Királyság nacionalista állam és nem (olyan) heterogén elemekből összeverődött ország, mint amilyen az Osztrák–Magyar Monarchia volt. Az alkotmányban biztosítottuk a nemzeti nyelv használatát. Ezt a kérdést úgy rendeztük, hogy ahhoz nem engedünk hozzányúlni. Azt mondják ... a képviselőtestületekben a nemzetiségek nyelvén fel lehessen szólalni. A képviselőtestületek nem szállhatnak szembe az alkotmánnyal (a vidovdani és az 1931. évi alkotmány szerint itt is a hivatalos nyelv használata a kötelező – K. Z.). Mindazok az okok, amelyekkel biztosítani igyekeznek a kisebbségi nyelvek használatának jogát, azok tulajdonképpen teljesen jogtalanok. ... A magyarpárti képviselők állításával szemben tehát kétségtávolan megállapítható, hogy az alkotmány szelleme és betűje kizárja az államnyelven kívül más nyelv használatát.”⁵⁰ Ebből következően a magyar tisztviselőknek – némi haladék után – le kellett tenni a szerb nyelvvizsgát. A belgrádi parlamentbe először bejutott magyar képviselőnek, dr. Nagy Ödön szabadkai ügyvédnek (a radikális és a Magyar Párt megegyezése után, a közös pártlistáról jutott be a skupštinába) például – mandátumának megszerzése után – egy, a képviselőtársaiból felállított bizottság előtt kellett vizsgát tennie az államnyelv ismeretéből, hogy mandátumát megtarthassa.

Kisebbségi engedményeket csak választások előtt, közvetlenül megfogható taktikai okokból tettek. Már a megszálló hatóságoknak első dolguk volt kihelyezni – a magyar nyelvű tájékoztató feliratok helyett – a „Beszélj szerbül” vagy „Beszélj államnyelven” feliratokat. Nem, illetve részben valósult csak meg az a kötelezettség, hogy az ország polgárai a bíróság előtt szóban és írásban saját nyelvüket használhassák.

A kisebbségek legtöbb panasza az *iskolaiügyre* vonatkozott, ahol is a legközvetlenebbül mutatkoztak meg az uralkodó nemzetek törekvései a kisebbségek beolvasztására, illetve a legközvetlenebbül nyilvánult meg a kisebbségek jogi diszkriminációja. A békeszerződés csak az anyanyelvi elemi iskoláztatásról való jogról rendelkezett, a többi tanintézményről nem. Bár valóban ez a legfontosabb életszakasz a nemzeti nyelv elsajátítása és az identitástudat kialakulásában, a szülők nem ritkán attól való félelmükben, hogy ezzel a gyerek későbbi tanulmányi előmenetelét kockáztatják, nem adták magyar iskolába gyerekeiket. Középfokú nemzetiségi oktatást drasztikusan szűkítették a '20-as években. A polgári és szakiskolákban kizárólag szerb nyelven folyt az oktatás,⁵¹ a gimnáziumokban pedig csak ott maradhat meg a magyar oktatás, ahol legalább harminc magyar tanuló jelentkezett. A harmincfős létszámot viszont a már említett „névelemzéssel” próbálták leszorí-

⁵⁰ B. Maksimović belügyminiszter cikke a *Vreme* c. belgrádi lapban, 1927. március. 30. Idézi: Csuka, 333. p.

⁵¹ „Magyar tannyelvű iskolák alig vannak, s úgy hírlik, a jövő tanévben egyáltalán nem is lesznek ... (Zomborban – K. Z.) a főgimnázium magyar nyelvű osztályait is végleg megszüntették. A felekezeti iskolákat elvették, a katolikusok autonómiája nem gyakorolható. ... Régebben volt a községben (Bácskulán – K. Z.) 8 magyar elemi osztály és polgári iskola is, most csak 4 magyar osztály van és 4 német. A polgári iskolában most csakis szerbül tanítanak” A SzGT jelentése. MOL K28 ME 78. cs. 159. tétel, 1923. év 109 – 923. sz. jelentés.

⁵² A szabadkai és a palicsi magyar iskolából 25 tanulót kizártak, mert németek, illetve zsidók voltak. A szabadkai tanfelügyelő arra hivatkozott, hogy a német gyerekek csak német, a zsidó gyerekek csak zsidó iskolákba járhatnak. A kizárt gyerekek szülei Belgrádban fellebbeznek a tanfelügyelői határozat ellen.

A SzGT jelentése a *Bácskai Napló* cikke alapján. MOL K26 ME 1240. cs. XLI. tétel, 1920. év.

tani, ami különösen akkor volt szigorú, ha a gimnáziumba menni akaró magyar gyerekek száma a „kritikus” harminc fő körül mozgott.⁵² Ilyenkor minden kétséget kizáróan – tehát a nagyszülőkhöz visszamenőleg – ki kellett mutatni magyar származásukat. A zsidókat pedig – akik addigra már teljes mértékig asszimilálódtak – kirekesztették a magyarok közül. Előfordult, hogy a már iskolába járó gyerekeket utólag „névvegyelemezték”. Svetozar Pribičević közoktatásügyi miniszter szerint ez is nagyvonalú gesztus volt a magyarokkal és a németekkel szemben, hiszen mint mondta, csak arra vállaltak kötelezettséget, hogy az elemi oktatás történjen államnyelven.⁵³

Az állami hatóságoktól – mindezek ellenére elég nagy erőfeszítést követelt, hogy megszűntessék a korábbi „uralkodó” nemzet rendkívül színvonalasan működő iskolahálózatát. Az iskoláknak csak kisebb része volt állami iskola, így a határváltozás önmagában nem sokat változtatott volna a helyzeten, ha nem következik be a minden oktatási intézményre kiterjedő államosítás a Vesnić-kormány 1920. augusztus 20-i rendeletével. A rendelet erre a területre is kiterjesztette a szerb 1904-es elemi iskolai és az 1912-es középiskolai törvény hatályát. A közoktatásbeli magyar „felsőbbtség” minél gyorsabb megtöréséhez a sokol⁵⁴ mozgalom erőltetése is kiváló módszernek kínálkozott. S. Pribičević nagy támogatója volt a jugoszláviai sokolizmusnak, „a középiskolák és elemi iskolák tanerőinek egyenesen kötelezővé tette a tanulóifjúságnak a sokolba való tömörítését. Miután azonban a sokolt a nagyszerbek és a nagyszerb idea szolgálatába állították, a horvátok állást foglaltak ellene, s megalkották a független „Horvát Sokolt”, amelyet a nagyszerb hatóságok minden módon üldöztek. És mivel a szerbek által támogatott sokol cseh mintára vallásellenes, ezért a horvát egyházi körök saját vajdasági sokolt csináltak, a sokácok-bunyevációk és szlovén katolikus körök ún. „Orlov” egyesületet alapítottak. Természetes azonban, hogy valamennyi a szláv eszme hordozója.”⁵⁵

Az Osztrák–Magyar Monarchiában az 1918–1919-es tanévben a Vajdaság területén 266 magyar tannyelvű állami elemi iskola működött 790 tanítóval, ezenkívül 379 nem állami (67 községi, 224 katolikus, 26 református, 62 egyéb) elemi iskola 1047 tanítóval.⁵⁶ Első lépésben a kétnyelvű oktatást vezették be, aminek értelmében a tanszemélyzet köteleles volt gyakorlati és elméleti vizsgát tenni az államnyelvből. Mivel az iskola államosításával a tanítók is állami alkalmazottak lettek, az államnak joga volt áthelyezni őket (községi, illetve felekezeti tanítóként csak arra voltak kötelezve, hogy ott működjenek, ahol megválasztották őket). Így azzal a jelszóval, hogy megteremtik számukra a szerb nyelv elsajátításának lehetőségét, rövid úton több száz magyar tanítót akartak déli-szerb és macedón vidékekre átvezényelni (helyükre pedig ószerbiaiakat hozni). Az iskolák vezetőit természetesen rögtön leváltották. A magyar tanítók jó része már az átmeneti időszakban Magyarországra menekült, sokan pedig később helyzetük kilátástalanságát látva hagyták el Jugoszláviát. Ennek és a már említett kényszernyugdíjazásoknak, valamint nyugdíj nélküli elbocsátások-

⁵³ Az albánokkal szemben még ennyire sem voltak „nagyvonalúak”. Koszovó-Metohijában a két háború között egyáltalán nem volt albán nyelvű iskola. Az albán gyerekek kénytelenek voltak (lettek volna) olyan iskolába járni, ahol kizárólag szerbhorvát nyelven folyt a tanítás. Az albán gyerekeknek több mint 90%-a írástudatlan maradt, döntő többségük nem tanulta meg az államnyelvet sem. Hasonló volt a bolgár iskolák helyzete is.

⁵⁴ Jelentése sólyom, átvitt értelemben hős. A szláv tornaegyesületeket nevezték így.

⁵⁵ A SzGT társaság jelentése a jugoszláviai sokol egyesületek 1922. évi működéséről. MOL K28 ME 78. cs. 159. tétel, 1923. év 109 – 923. sz. jelentés.

⁵⁶ Rehák, 165. p.

⁵⁷ A magyar nyelvű oktatásra való tanítóképzés 1935-ben indult meg a belgrádi tanítóképzőn, ahonnan 1940-ben került ki a háború előtti első- és utolsó tanítónemzedék.

nak köszönhetően rövid idő alatt tanárhiány alakult ki, így a még megmaradt nemzetiségi iskolákban is – nemritkán a magyart alig törő – szerbeket alkalmaztak.⁵⁷

A dél-magyarországi (így a később innen leválasztott) területeken a múlt század második felében állandósult településszerkezet miatt nagyon fontos volt a tanyasi iskolarendszer, mivel a legtöbb délvidéki falu földműves népének nagy része állandóan a tanyákon lakott. A fenntartók (faluközösségek) korábban nagy súlyt helyeztek a múlt század végén kialakult rendszer fenntartására, bár ilyen helyre megfelelő tanerőt toborozni akkor sem volt könnyű. A '20-as évek elején a tanyasi iskolák rendszere (központi támogatás híján) szinte magától megszűnt, mivel a tanyákra még a szerb tanítót sem nagyon lehetett kiküldeni, a magyarok pedig örültek, hogy megszabadultak a feladattól. Az Ada, Zenta, Topolya stb. körüli tanyák üresen álltak, maximum télen egy-két parasztember „üzemeltetett” bennük valamilyen zugiskolát (írás-olvasás-„tanfolyamot”) az egyébként kimaradóknak. Ebben a zavaros időszakban (amikor szinte bármelyik héten új választásokat írhattak ki) mindössze arra lehetett számítani, hogy valamelyik vajdasági szerb politikus, pillanatnyi politikai érdekből, a helyi magyarság szavazatára számítva segítséget nyújt iskolaügyben. És – némi alkudozás után (hogy pl. melyik magyar lapban és milyen terjedelemben kell őt dicsőíteni) – elintézte, hogy néhány magyar tanítót visszahelyezzenek Dél-Szerbiából, vagy megnyissanak egy tanyasi iskolát.

A magyar tannyelvű iskolahálózat tíz év alatt 204 kéttannyelvű iskolai tagozatra csökkent, Szlavóniában és a Muraközben pedig megszűnt minden magyar kisebbségi iskolai tagozat.⁵⁸ A magyar tanárok száma még radikálisabban, kb. 250 személyre csökkent, ami a tíz évvel azelőtti szám alig 13%-a. Egy osztályban nemritkán 100 fő körül volt a létszám, ami lényegében determinálta az oktatás színvonalát. A Magyar Párt a '20-as évek közepén több kísérletet is tett annak érdekében, hogy a kimaradó fiatalok részére magánkurzusokat létesítsen, ezek a próbálkozások azonban rendre eredménytelenek maradtak.

Iskolák felállítását az önkormányzatok is kezdeményezhették hivatalosan, de a jugoszláv közigazgatásban (amit – kisantant államról lévén szó – a franciáról másoltak), a közösségi önkormányzatnak alig voltak jogai (az eggyel fölötte álló járásinak meg gyakorlatilag semmi), nem is tettek semmit. A diktatúra bevezetésével felállított bánóságok határait pedig úgy állapították meg, hogy megoszoljanak benne a kisebbséglakta területek.

Minden nehézség ellenére volt néhány magyar diák, aki az egyetemi tanulmányokig is eljutott, bár arányukat és főleg létszámukat tekintve is jóval kisebb számban/arányban, mint erdélyi vagy felvidéki társaik. A '20-as évek elején kivételnek számított a vajdasági magyar diák a hazai, anyaországi vagy más külföldi államok egyetemén. Az elsőt (az agyagiak mellett) a nyelvtudás hiánya, az utolsót pedig a szinte minden vajdasági magyar számára megfizethetetlen költségek okozták. Aki útlevél nélkül Magyarországra távozott (ilyen célra nem adtak útlevelet), és az anyaországban sikerült elvégeznie az egyetemet, az katonaszökevénynek számított, és ha akart, sem térhetett többé vissza szülőföldjére.

Érdemes még megemlíteni a Trianon előtti Magyarországhoz szorosan nem kapcsolódó délszláv területeken működő horvát-szlavóniai és boszniai iskolákat. Ezek a „Slavonia actio” 1919-ben történő kényszerű leállása után,⁵⁹ az anyaországi támogatást elvesztve alulmaradtak, és ez – az akkor már közel 150 ezresre duzzadt – szörványma-

⁵⁸ A német kisebbségnél némileg kedvezőbb volt a helyzet (bár a cél itt is ugyanaz volt), az 1920-as évek végén a német nemzetiségű gyerekek kb. kétharmada járt párhuzamos kisebbségi osztályokba.

⁵⁹ Makkai Béla: Református magyar iskola és szeretetház – Vukovár (1904–1919), 80. p. In: *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*.

gyarság villámgyors asszimilációjához vezetett. Az iskolák olyan helyeken létesültek, ahol a magyarok általában helyi többséget alkottak. A magyar kormányzat – egy „nagy-hatalomhoz” illően – igen nagyvonalúan szerelte fel ezeket a népiskolákat, és külön tannertvet is kidolgozott számukra. A zágrábi vallás- és közoktatásügyi biztos 1919. júliusi rendeletével beszüntette a Julián-iskolák működését, az egyesület tulajdonát képző épületeket és felszerelési tárgyakat pedig a horvát népiskoláknak kellett átadni. Hasonló rendelkezések történtek a Bosznia-Hercegovina területén működő magyar iskolákkal is, amelyeket korábban a Bosznia-Hercegovinai Magyar Egyesület tartott fenn.

Művelődés

A délvidéki magyarság kulturális téren is teljesen felkészületlenül nézett szembe az új helyzettel. A szerb közigazgatás új vezetői nemritkán a magyarság kulturális intézményeinek elpusztításával akartak „nemzeti” érdemeket szerezni. Csak lassan, a '20-as évek elejétől kezdtek ismét működni azok az egyesületek, nép-, gazda- és olvasókörök, amelyek a szerb megszállással fel lettek oszlatva. A legtöbb helyen 1921-ben a fel nem oszlatott egyesületekben megindult az élet, és a feloszlottak újjászervezését is megkezdték. Ismét szinte minden magyarlakta községben kialakult egy-két olyan egylet, ahol a magyarság össze tudott jönni. Ez Szabadkán (a legnagyobb magyartöbbségű városban) a Népkör volt, ahonnan a Magyar Párt szervezése is megindult. Sikeres tevékenységét elősegítette, hogy viszonylag jól el volt látva anyagiakkal, nagy helyiségei és könyvtára is volt. Tagjai között sok bunyevác volt, de vezetősége teljes egészében magyar. 1921-ben egy színháztermet is sikerült felépíteniük közadakozásból, amely után egyrészt jelentősen nőtt tagjainak száma, másrészt már nem kizárólag a kispolgárság találkozóhelye volt. A Népkör színészei sikeres darabjaikkal végiglátogatták a magyarlakta városokat, falvakat is. És nem csak a Vajdaságot, hanem a szórványmagyarság-lakta horvátországi területeket is, ahol szinte semmilyen kulturális élet nem volt. A magyar nyelvű színháznak a bevételek után 35%-os adót kellett fizetnie, ami azt eredményezte, hogy zsúfolt nézőtérrel is csak ráfizetéssel lehetett üzemeltetni, így fenntartása nagy anyagi terhet jelentett, azért kénytelenek voltak azt moziként is használni.

A megszálló hatóságok első teendői közé tartozott a cenzúra bevezetése, ami rövid úton sok magyar újság megszűnéséhez/megszüntetéséhez vezetett. Az újdéki *Hírlap* rögtön a szerbek bevonulása után megszűnt, a legnagyobb szabadkai újság, a *Bácsmegyei Napló* pedig 1919 elején (később újraindítják). Az 1920-as évek elején a nagy sajtóhagyományokkal rendelkező Szabadkán mindössze egy napilap jelent meg magyarul, a *Szabadkai Újság*. Az évtized közepére némileg megszorodtak a magyar nyelvű sajtótermékek, amit csak úgy lehetett megtenni (helyi értelmiség híján), hogy szinte minden újságnál anyaországi (esetleg erdélyi) emigránsok dolgoztak.⁶⁰ A Magyarországról származó lapok behozatalát a hatóságok néha engedélyezték, néha nem. A szomszédos országokban élő magyarok kulturális igényeinek támogatásával egyébként is nagyon óvatosnak kellett lennie a magyar kormányzatnak, mert különben többet ártott vele, mint használt. Nemritkán az ilyen akciók a jugoszláv hatóságok előtti „lelepleződése” csak ürügyet adott az elszakított magyar ki-

⁶⁰ A Nagybecskerekén Kelemen János szerkesztésében megjelenő *Torontál* volt az egyetlen lap a '20-as években, amelynél nem dolgoztak emigránsok. Csuka, 158. p.

⁶¹ „A faji érzés fenntartásának leghatásosabb eszköze a rádió. A lakosság napról napra jobban vetekszik, hogy hallgathassa a budapesti élő adásokat. A Kálvin téri református templom istentiszteleteit és a Faluszövetség által rendezett előadásokat a szó szoros értelmében sírva hallgatták végig. A budapesti rádióműsorokat a lapoknak nem kell kö-

sebbség fokozott üldözéséhez. Kiváló eszköznek bizonyult viszont a korszak egyik újdonsága, a rádió, amiből a '20-as évek közepén már minden községben volt egy-két darab.⁶¹

A Magyar Párt vezetősége 1926 végén nagy lelkesedéssel fogott hozzá egy irodalmi folyóirat megteremtéséhez, ami a tervek szerint 1927. március 1-jétől jelent volna meg, havi rendszerességgel 100-120 oldalas terjedelemben. A szerkesztőbizottság elnökének Szántó Róbert szabadkai evangélikus lelkészt kérték föl. A lap a tervek szerint felölelte volna a szépirodalmon kívül a társadalomtudomány minden ágát, és a kultúra aktuális kérdéseivel is foglalkozott volna. A vajdasági magyar irodalom addig kizárólag a napilapok hasábjaira szorult. A remények szerint egy ilyen fellendülés a Szabadkai Népkört is intenzívebb munkára fogja készíteni.⁶² A nagyszabású tervek közül végül nem sok valósult meg. A *Vajdasági Írás* – ami az eredeti elképzelésekhez képest erőteljes kompromisszum volt – másfél évig állt fenn, és főleg szépirodalmat (átvett anyagokat) közölt. Végül olvasótábor és anyagi támogatás hiányában 1929-ben megszűnt. A '30-as években szellemi örökösei lettek – bár nem hosszú időre – az Újvidéken megjelenő *Reggeli Újság* és a *Kalangya* c. folyóiratok (a kettő közül az utóbbi volt a jelentősebb).

Az első politikai szervezkedések, a Magyar Párt megalakulása

A magyarság első politikai jellegű szervezkedései⁶³ a kulturális „éledezésnél” később, csak 1921-ben kezdődtek meg. A politikai szervezkedést gátolta az optálás intézménye, ami 1922-ig állt fenn (azaz amíg eldönthették, hogy felveszik-e az új állam állampolgárságát, vagy a régit tartják meg). Ezt a paragrafust, ami optálási jogot adott a magyaroknak, Belgrádban úgy értelmezték, hogy – miután minden magyarnak megvan a joga, hogy eltávozzon a délszláv állam területéről – egyetlen magyart sem illet meg az optálási lehetőségek elintézéséig az állampolgárság joga. Az állampolgárság kérdése véglegesen egyébként csak Korošec – a két háború közti időszak egyetlen nem szerb miniszterelnök – 1928-as rendeletével oldódott meg véglegesen. Ebből kifolyólag a magyarok

zölniük, s egy időben úgy hallatszott, hogy a hatóság a magyaroknak nem engedi meg a rádió bevezetését; azonban ez idő szerint még háborítatlanul hallgathatják. Kéri, hogy amennyiben befolyásunk van kifejezetten irredenta darabokat, és előadásokat ne adhasanak le, legalábbis a műsorban ne szerepeljenek.” A SzGT szegedi megbízottjának jelentése. MOL K26 ME 78. cs. 159. tétel.

⁶² A kérdést Budapesten a minisztériumban is megtárgyalták (1927. február 9.), és a jegyzőkönyv szerint: „A kérdést a Szent Gellért Társaság értekezletén megbeszélés tárgyává tettük, Tubán, a társaság igazgatója (Tubán Tibor kegyesrendi szerzetes volt, aki a szegedi ellenforradalmi kormányban a vallás- és közoktatási minisztérium tanácsosaként dolgozott – K. Z.) azt mondta, hogy – miután a folyóirat szervezőivel a kérdést megtárgyalta – az az álláspontja, hogy az erdélyi folyóiratba való bekapcsolás nem keresztülvihető. Ezt azal indokolta, hogy írói gárdájuk olyan szerény kvalitású (Tamás István, Berényi János, Csuka János stb.), hogy nem volnának elhelyezhetők a magas színvonalon álló erdélyi folyóiratba, és nem óhajtják íróik lelkesedésének szárnyát szegni egy feltétlenül bekövetkező erős bírálattal.”

MOL K26 ME 78. cs. 159. tétel, 1927. év 24.H.T./927. sz. jelentés.

⁶³ A kérdésről részletesebben I. A. Sajti Enikő: A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai (1918–1941). *Regio* 1997/2.

nem is vehettek részt az 1920 végén megtartott első parlamenti választáson. Az utolsó remény arra vonatkozól, hogy a határok megváltoztathatók, 1921 végén szállt el, IV. Károly második puccs-kísérletének gyors leverésével (1921. október 23.).⁶⁴

Egy magyar párt szervezésének gondolata Szabadkáról és Zomborból indult ki. Jellegére többféle elgondolás született. Plesković Lukács volt alispán szerint pl. nem kizárólag magyar szervezkedésre lett volna szükség, hanem a délvidék népének egységes megszervezésére (mintegy regionális pártként), vagy esetleg egy magyar–bunyevác közös pártra. A bánátiak azon az állásponton voltak, hogy a torontáli Magyar Közművelődési Egyesületet kell országos jellegűvé fejleszteni, és ennek kellene adni a politikai szervezkedés alapját is. Itt azonban csak szórványban éltek a magyarok, így ez semmiképpen nem lehetett egy országos szerveződés gócpontja. A szervezkedést lassította, hogy közben több szervezkedőt, politikailag aktív birtokost, értelmiségit kiutasítottak az országból. A párt szervezése és később működése is kizárólag a helyi magyar elit kezében volt, a magyarok túlnyomó többségét kivéve agrárproletárookra és kisbirtokosokra szinte semmilyen hatást nem gyakorolt. Ez abból a meggyőződésből is táplálkozott, hogy politikai vezető csak komoly (föld)vagyonnal rendelkező ember lehet. Továbbá az is hozzájárult a távolmaradáshoz, hogy az agrárreform megvalósítása még teljesen bizonytalan volt, a magyar földnélkülieket pedig azzal hitgették az 1921-es választásokon, hogy a felosztott magyar nagybirtokokból ők is fognak kapni. A magyar munkásság pedig kifejezetten ellenséges volt a szervezkedéssel szemben.

A nehézségek ellenére 1921-ben a Vajdaságon kívüli (szlavóniai, horvátországi) szórványokban is folyt a szervezés. Az első komolyabb összejövetelt 1921 májusában tartották meg egy tanyán Sántha György későbbi elnök vezetésével, ahol először fektették le a Magyar Párt programjának alapelveit. Ez és a későbbi tanácskozások fő témája is a sérelmek megbeszélése volt (az optálási joggal való visszaélés, iskolaügyek stb.). A szerb pártok részéről erős nyomás volt a tekintetben, hogy a magyarság politikai szervezkedése valamelyik szerb párton belül történjen. Célja a vezetők Szerb Radikális Pártba való beléptetése, és ezzel ellenőrzés alá vonása volt (mint ahogy az albán Džemijet vezetőivel történt 1925-ben). Az optálási jog lejáta után (1922 nyara) végre megtarthatta a párt alakuló közgyűlését, amelyre 1922. szeptember 17-én került sor Zentán.⁶⁵ A Magyar Párt programjának főbb követelése az alábbiak voltak:

⁶⁴ „Reményeiket az a mostanában már szerb körökben is terjedő hír táplálja, hogy a határmegállapítás még mindig nem végleges. Szerb körökben is azt suttojják, hogy a Ferenc-csatorna lesz a végleges határ. Károly király bejövételének híre a szerbek között – főleg a városokban – nagy pánikot okozott, katonai mozgósítást rendeltek el. A magyarság IV. Károlynak Magyarországra jövetelét lelkes örömmel fogadta, mert ettől várta az ország felszabadulását. Mindenki meg van győződve arról, hogy a király hazajövele meghozta volna a felszabadulást. A lakosság különben az anyaország belpolitikai viszonyai felől igen rosszul tájékozott.”

MOL K26 ME 1267.cs. III. biz. tétel 1922. év. A SzGT pécsi megbízottjának jelentése, 1922. március.

⁶⁵ A felhívást az alábbi szöveggel bocsátották ki: „Hosszas küzdelem után sikerült elérnünk, hogy végre megalakíthatjuk a jugoszláviai magyarság országos politikai szervezetét. A magyarság egész életére kiható döntésekben kell a jövőben döntenünk, miket csak a magyarság erejével és részvételével oldhatunk meg. Erre a nagy feladatra csak akkor vállalkozhatunk, ha az egész magyarság tömörülésére, egységére és jelenlétére hivatkozhatunk...”, idézi: Csuka, 60. p.

- a kisebbségek jogait védő nemzetközi szerződések betartása, politikai egyenjogúság a kulturális, gazdasági és szociális jogok területén;
- a sajtó, a gyülekezés és szervezkedés szabadsága, politikai szabadságjogok valós élvézete;
- a kisebbségek nyelvének használata a bíróságok, állami és önkormányzati hatóságok előtt;
- a Vajdaság új kerületi beosztása;
- alsó- és középfokú iskolákban (államnyelv kötelező tanítása mellett) az anyanyelv oktatása;
- politikai bűncselekmények miatti folyamatban lévő bűnügyekben a pertörlés;
- az adórendszer egységesítése, az adóelőlegezési rendszer sürgős megszüntetése;
- a választási törvények megváltoztatása, az asszimilációs politika megszüntetése;

Gyakorlati céljait tekintve azonban csak a helyi magyar földbirtokos elite nehezedő nyomás csökkentését és a magyarok kulturális jogainak az eddigieknél némileg nagyobb mértékben történő figyelembevételét szerették volna elérni. A párt hivatalos lapja a Szabadkán megjelenő Hírlap volt, amely – 1929-es betiltásáig – valóban figyelemreméltó példányszámot ért el.

A Magyar Párt tevékenysége és választási részvételei

A Magyar Párt csak a háború utáni harmadik és negyedik választáson, 1925-ben és 1927-ben lépett fel, de ezeken a választásokon is kevés sikert ért el. 1925-ben a Vajdaságban leadott szavazatok 4,5%-át, két évvel később pedig 1,4%-át szerezte meg, ami mélyen a nemzetiségi arány alatti eredmény volt.⁶⁶ Az 1927-es választáson két magyar képviselőt választottak be a belgrádi parlamentbe a radikális, egyet pedig a demokrata párt listáján. A Magyar Párt működését, választási szereplését így lényegében kudarcként értékelhetjük. Ez a kudarc az alábbi okokra vezethető vissza:

A relatíve jó módú földbirtokosok, polgári politikusok programja nem talált visszhangra a magyar nemzetiségű szavazók nagyobb részét kitevő agrárproletár, föld nélküli napszámos, cseléd és kisbirtokos szegényparaszt között. A kis számú szociáldemokrata munkásság pedig – mint már említettem – inkább ellenségesen figyelte a párt tevékenységét. Ennek a rétegeknek a mozgósíthatósága és politikai kultúrája valóban a nullával volt egyenlő, hiszen őket a magyar uralom alatt sem kérdezte senki. Míg az Osztrák–Magyar Monarchia magyar részében a magas vagyoni cenzus fosztotta meg őket a szavazati jogtól, most kisebbségi létük miatt kerültek hátrányba.⁶⁷ Az államigazgatás közvetlenül is megakadályozta a Magyar Párt tevékenységét a már említett erőszakos módszerekkel (az alakuló közgyűlések jegyzőkönyveinek megsemmisítése, házkutatások, rendőrségi kihallgatások, letartóztatások, a pártaktivisták megfigyelése, esetleges kitoloncolása stb.)

⁶⁶ A Német Párt ugyanakkor – hasonló nemzetiségi arányok mellett – mind a négy választáson bejutott a parlamentbe. Sikerük nem elsősorban a rájuk nehezedő kisebb nyomással, hanem a német nemzetiség kisebb szociális differenciáltságával, illetve jobb önszervezési képességével magyarázható.

⁶⁷ Ausztria-Magyarország összeomlásáig az általános szavazati jog csak „harci program” volt az államnak ezen a részén. Innen nézve tehát az általános választójog bevezetése (tehát a minden 21. évét betöltött férfira kiterjedő) a választások minden brutalitásával, csalásaival és hecckampányaival is előrelépést jelentett az előző érához képest.

Az 1923-as választásokon a radikálisok a Vajdaságban nagy győzelmet arattak. A magyaroknak az a (kisebbségi) része, amely a választói névjegyzékbe egyáltalán bekerült, a szociáldemokratákra, a Német Pártra vagy a radikálisokra szavazott. A választások eredményeképpen a parlament alsó házában a Szerb Radikális Párt 108, a Horvát Parasztpárt 70, a Szlovén Néppárt 51, a muzulmánok 18, a Földművespárt 9, a Német Párt pedig 7 mandátumot szerzett.

Az 1925-ös választáson – amely szintén felforrósodott légkörben zajlott le⁶⁸ – a Magyar Párt is elindult a küzdelemben, de vereséget szenvedett, és nem jutott be a parlamentbe. A vereséget a Szent Gellért Társaság megbízottja a következőképpen magyarázza: „a vereségnek oka nem csak a választást megelőző politikailag előidézett zaklatásoknak, atrocitásoknak tudható be, de a vereségnek egyik fő oka magában a Magyar Pártban keresendő, és magából a pártból indult ki már akkor, amikor annak tagjai között különösen a vezetőségben olyan egyének foglaltak helyet, akik nemzetközi zsidó felfogásukkal soha nem szolgálták a magyarság érdekeit, sőt ellenkezőleg, amint az már ismeretes, elárulták, a vezéréket lezárták, és végre sikerült nemtelen cionista munkájukkal tervüket elérni, a magyarságot a parlamenttől távol tartani, szóhoz nem juttatni.”⁶⁹ Bár ezt az összeesküvés-elméletet kissé túlzottnak tekinthetjük, tény, hogy a párt ténykedése és belső harcai – a még az előző választást is felülmúló szabálytalanságok, sőt terror mellett is – előrevetítették a bukás árnyékát. A választás eredményeként a radikálisok 141, a demokraták 37, a demokratákból kivált Pribičević-párt 22, a Horvát Parasztpárt 61, a Szlovén Néppárt 21, a muzulmánok 18 mandátumot szereztek a parlament alsóházában. A kudarc és az erőszak miatt a Magyar Párt 1926 decemberében választási megállapodást kötött a radikális párttal, amivel mintegy szalonképesse vált a jugoszláv politikai életben. A magyarok 4 mandátumot kértek a kormány támogatásáért cserébe. A megegyezés eredményeként néhány tucat magyar Szabadka környékén földet kapott, és az iskolakérdésben is kaptak némi engedményt.

Az 1927 márciusában megtartott választásokon a radikális párt listájáról Nagy Ödön és Deák Leó bekerültek a parlamentbe, ahol azonban semmit nem tudtak elérni a választások után végletesen eldurvult belpolitikai viszonyok közepette.

A király végül 1929. január 6-án diktatúrát vezetett be a már a polgárháború kitörése és a végső szétesés felé közeledő országban. A királydiktatúra bevezetése csak rontott a magyarság helyzetén (többek között a Magyar Pártot is betiltották), és csak a diktatúra lazulásával és a magyar–jugoszláv államközi kapcsolatok enyhülésével következik be a '30-as évek végétől némi javulás.

Források

- MOL K28 ME 78. cs. 159. tétel
MOL K26 ME 1240. cs. XLI. tétel, 1920.
MOL K26 ME 1263. cs. XLI. tétel, 1922.
MOL K26 ME 1267. cs. II. biz. tétel, 1922.

⁶⁸ „A választási mozgalomnak a választás napjáig 11 halottja, 28 súlyos sebesültje és 800 letartóztatottja van. A hangulat igen izgatott. Nincs kizárva, hogy a választás napján sok vér fog folyni. ... Szabadkán a magyarok két pártra szakadtak: az egyik fele Plesković Lukács vezetése alatt a volt miniszterelnökre, Davidovićra, a másik fele pedig a Magyar Pártra fog szavazni.” MOL K28 ME 78. cs. 159. tétel, 1925. év 17 - 925. sz. jelentés.

⁶⁹ A társaság megbízottjának jelentését idézi: A. Sajtó Enikő: *Nemzetudat, jugoszlavizmus, magyarság*. Szeged, 1991, 88. p.

MOL K26 ME 1298. cs. XLI. tétel, 1922.

Magyarok kisebbségben és szórványban – A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944. Szerk. Romsics Ignác, TLA, Budapest, 1995.

Források a Délvidék történetéhez III. Szerk. Csorba Béla, Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999.

Válogatott irodalom

Arday Lajos: A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete. In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Medvetánc könyvek, Bp., 1988.

Banac, Ivo: *The national question in Yugoslavia*. Cornell University Press, London, 1993.

Botlik J. – Csorba B. – Dudás K.: *Eltévedt mezsgyékövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez, 1918–1993*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1994.

Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Püski, Budapest, 1995.

Domonkos László: *Magyarok a Délvidéken*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992.

Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. (sajtó alá rendezte: Pritz Pál) Gondolat, Budapest, 1997.

Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Aula, Budapest, 1999.

Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

Kocsis Károly: Adalékok a magyarság etnikai földrajzához a mai Vajdaság területén. In: Dövényi Zoltán (szerk.) *Tér – gazdaság – társadalom*. MTA FKI, Budapest, 1996.

Kocsis Károly: *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban*. TIT, Budapest, 1990.

Perényi József – Arató Endre: *Jugoszlávia története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

Rehák László: *A kisebbségek Jugoszláviában*. Fórum, Novi Sad, 1967.

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág, Budapest, 1998.

Rothschild, Joseph: Jugoszlávia története a két világháború között. *Studium Füzetek* 4., Szeged, 1996.

A. Sajti Enikő (szerk.) *Jugoszlávia 1918–1941*. Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1989.

A. Sajti Enikő: *Nemzettudat, jugoszlavizmus, magyarság*. JATE, Szeged, 1991.

A. Sajti Enikő: *Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában, 1918–1941*. Hispánia, Szeged, 1997.

A. Sajti Enikő: A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai (1918–1941). *Regio* 1997/2. sz.

Sebők László: A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében. In: *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*. TLA, Budapest, 1994.

Soksevič D. – Szilágyi I. – Szilágyi K.: *Déli szomszédaink története*. Bereményi, Budapest, 1994.

Toldi Ferenc: *A Jugoszláv állam kialakulása és felbomlása*. MTA, Budapest, 1995.